

Olli Kleemola

”Sotakuvia Suomesta”

SUOMALAINEN ULKOMAILLE SUUNNATTU
KUVAPROPAGANDA 1939–1944

Taisteleva Suomi ei luottanut ulkomaille suunnatussa propagandassaan pelkästään sanaan. Erityisesti jatkosodan aikana Suomen armeijan omat tiedotusyksiköt, tiedotuskomppaniat (TK) tuottivat runsaasti valokuvamateriaalia myös ulkomaanpropagandaa varten. Olli Kleemola tarkastelee artikkelissaan tätä toisen maailmansodan aikaista ulkomaille suuntautunutta kuvien levitystä. Mihin maihin kuvia levitettiin ja minkälaisia muutoksia levityssuunnissa ja -määrissä tapahtui eri ajanjaksoina? Samalla Kleemola kysyy, miten Suomen sodanjohto oli viime sotien eri vaiheissa valmistautunut nimenomaan kuvallisen ulkomaanpropagandan tuottamiseen².

Suomen armeijan valokuvaustoiminnasta kiinnostunut löytää aiheesta suhteellisen paljon tietoa sekä puolustusvoimien omasta historiategiasta että kuva-aineistoa analysoivista tutkimuksista.³ Kuvamateriaalia on sodan jälkeen käytetty runsaasti myös erilaisissa kuvateoksissa. Jos puolustusvoimien kuvatuotanto onkin melko kattavasti tutkittu, sodanaikaista suomalaista tekstuaalista propagandaa on analysoitu vielä kuviakin laajemmin⁴.

Sen sijaan Suomesta sodan aikana ulkomaille suunnattu propaganda on jäänyt suhteellisen vähälle huomiolle.⁵ Aiheesta on olemassa ainoas-

1. Tämän artikkelin puitteissa ei käsitellä sinänsä mielenkiintoista ja toistaiseksi vähän tutkittua kysymystä siitä, miten kuvat vastaanotettiin ulkomailla ja missä määrin Suomesta lähetettyjä kuvia lopulta julkaistiin. Olen käsitellyt asiaa suppeahkon lähdeaineiston pohjalta tuoreessa artikkelissani. Ks. Olli Kleemola, Lapin maisemia ja tuhotuja kirkkoja. Valokuvapropaganda Suomesta ulkomaille 1939–1944. Teoksessa Virpi Kivioja et al. (toim.) *Sotapropagandasta brändäämiseen. Miten Suomi-kuvaa on rakennettu*. Poliittisen historian julkaisuja 5. Docendo oy 2015, 99–122. Kuvien ”levinneisyyden” ja vastaanoton tutkimus tarjoaa kuitenkin mielenkiintoisia näkökulmia tulevalle tutkimukselle.

2. Tämän artikkelin tietyt, kuvallisen ulkomaanpropagandan organisatorista historiaa käsittelevät osiot perustuvat tekijän aikaisempaan tutkimukseen, ja osia niistä on julkaistu saman sisältöisinä kuvallista ulkomaanpropagandaa eri näkökulmasta käsittelevässä artikkelissa. Kleemola 2015.

3. Ks. esim. Reijo Porkka, *Sodasta kuvin. TK-valokuvaus 1941–1944*. Suomen valokuvataiteen museon säätiö 1983; Jyri Paulaharju & Martti Uosukainen, *Kamerat – huomio – tulta! Puolustusvoimat kuvaajana. Puolustusvoimien kuvaustoiminta 1918–1999*. Puolustusvoimien koulutuksen kehittämisskeskus 2000; Olli Kleemola, *Kaksi kameraa – kaksi totuutta? Omat, liittolaiset ja viholliset rintama- ja TK-miesten kuvaamina*. Poliittisen historian tutkimuksia 37. Turun yliopiston poliittisen historian laitos 2011.

4. Ks. esim. Touko Perko, *TK-miehet jatkosodassa. Päämajan kotirintaman propaganda*. Otava 1974; Helena Pilke, *Etulinjan kynämiehet. Suomalaisen sotakirjallisuuden kustantaminen ja ennakkosensuuri kirjojen julkaisutoiminnan sääntelijänä 1939–1944*. Bibliotheca historica 123. SKS 2009; Helena Pilke, *Julkaiseminen kielletty. Rintamakirjeenvaihtajat ja päämajan sensuuri 1941–1944*. Historiallisia tutkimuksia. SKS 2011; Suomalaisesta sota-ajan propagandasta yleisesti ks. Veli-Matti Syrjö, *Propaganda jatkosodassa*. Teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*. WSOY 2005; Lasse Lehtinen, *Sodankäyntiä sanoin ja kuvin. Suomalainen sotapropaganda 1939–1944*. WSOY 2006. Ks. myös Helena Pilkkeen artikkeli tässä numerossa.

5. Käsite propaganda ymmärretään tässä artikkelissa siten kuin pääosa talvisodan aikalaishetimitöistä sen lie-nee ymmärtänyt. Talvisodan aikaan termi viittasi lähinnä tarkoitukselliseen tiedotustoimintaan, jonka avulla pyrittiin saamaan aikaan tietty reaktio viestin vastaanottajassa. 1930-luvulla ja vielä talvisodan aikana termiä propaganda pidettiin verrannollisena mainonta. Sanaan nykyään liitetty pejoratiivinen merkitys on myöhemmän ajan perua. Elina Melgin, *Propagandaa vai julkisuusdiplomatiaa? Taide ja kulttuuri Suomen maaku- van viestinnässä 1937–52*. Helsingin yliopisto 2014, 20–21.

VTM Olli Kleemola työskentelee Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineen tohtorikouluttavana. Sähköposti: owklee@utu.fi.

taan yksittäisiä artikkeleita⁶. Todennäköisimpänä syynä tutkimusten vähäiseen määrään lienee ennen kaikkea vaikea lähdetilanne: kaikenlaisen propagandatoiminnan ”keskustaikkana” toimineen Valtion Tiedotuslaitoksen arkistoja tuhoettiin heti välirauhansopimuksen astuttua voimaan syksyllä 1944⁷. Tuhoaminen, jonka tavoitteena oli ensisijaisesti estää tulenarkojen aineistojen joutuminen neuvostoviranomaisten käsiin, lienee suuresta mittakaavasta huolimatta ollut lähinnä sattumanvaraista: tuleen on heitetty sitä aineistoa, mitä kulloinkin on sattunut käsiin olemaan⁸. Onkin sattumankauppaa, että esimerkiksi tämän artikkelin lähdeaineistona käytetyt Puolustusvoimien jatkosodanaikaiset kuvalevitysraportit⁹ ovat säilyneet.

Kattavan lähdemateriaalin puutteessa Suomen toisen maailmansodan aikana ulkomaille suuntaama valokuvapropaganda on toistaiseksi jäänyt täysin tutkimatta. Tätä voidaan pitää merkittävänä puutteena, sillä kuva on tekstiin verrattuna varsin erilainen propagandaväline, kuten Suomi-neidosta autonomian ajan postikorteissa luotua kuvaa tutkinut Johanna Valenius toteaa:

Ilmaismuotona kuva on erilainen kuin kirjoitettu teksti [...] voimakkaampi ja ehkä kavalampi, mutta kuitenkin yhtä kertova. Kuvan kertomuksellisuus ei itsessään ole lineaarisesti etenevää, kuten kirjoitetussa tekstissä vaan kuva on. Tähän olemiseen kuvan voima perustuu. Kirjoitettua tekstiä lukiessa merkitys syntyy vähitellen, kuva tuo merkityksensä julki yhdellä iskulla.¹⁰

Samoilla linjoilla ovat myös saksalaiset kuvatutkijat Ulrike Pilarczyk ja Ulrike Mietzner, jotka tarkastelevat kuvan sopivuutta yhteiskuntatieteellisen ja kasvatustieteellisen tutkimuksen lähteenä¹¹. Tunteisin vetoavamman, välittömämmän vaikutustapansa lisäksi valokuvalla oli – ja ehkä on yhä – ihmisten mielissä asema jonkinlaisena todisteena, vaikka valokuvan muokkauksmahdollisuudet ovat lähes yhtä vanhoja kuin

valokuvaus itse. Brittilehdissä julkaistuja sotavalokuvia tutkinut John Taylor toteaa valokuvan todistusarvosta: ”Valokuvan kyky tukea kirjoitettuja tekstejä johtuu valokuvan oletetusta kyvystä todistaa [kuvaajan] ’paikalla olo’.”¹²

Kuvapropagandan tutkimuksen tärkeyttä todistaa kuvan vaikuttavuuden lisäksi myös se tosiseikka, että talvi- ja jatkosota muodostivat Suomen kuvallisessa ulkomaanpropagandassa tietynlaisen murroskauden. Kuten jäljempänä osoitan, Suomi joutui talvisodassa turvautumaan myös valokuvallisen tiedotustoiminnan osalta lähinnä improvisoituihin ratkaisuihin. Talvisodan jälkeen tiedotustoimintaa lähdettiin kehittämään sotakokemusten pohjalta ja jatkosodan alkaessa Suomi oli onnistunut luomaan myös valokuvauksen osalta toimivan tiedotusorganisaation.

Tarkastelen tässä artikkelissa Suomesta ulkomaille suunnattua valokuvapropaganda. Tutkin, mihin maihin valokuvapropaganda kuvamäärien perusteella mitattuna ensisijaisesti

6. Martti Julkunen, *Talvisodan kuva. Ulkomaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta v. 1939–1940*. Weilin+Göös 1975; Lasse Lehtinen on suomalaista propagandatoimintaa käsittelevässä teoksessaan sivunnut myös ulkomaille kohdistettua propaganda. Lehtinen 2006.

7. Kustaa Vilkuna, *Sanan valvontaa. Sensuuri 1939–44*. Otava 1962, 7.

8. Pilke 2009, 27–29.

9. Kansallisarkisto (KA), Puolustusvoimien kuvien levitysraportit, kansio T10602/6.

10. Johanna Valenius, *Kertomusten maailma*. Teoksessa Johanna Valenius (toim.) *Kertomuksia Suomesta. Historiankirjoitusta sanan voimalla ja kuvan keinoin*. Poliittisen historian tutkimuksia 11. Turun yliopiston poliittisen historian laitos 1998, 12. Alleiviivatut kohdat lähdetekstissä kursivoitu.

11. Ulrike Pilarczyk & Ulrike Mietzner, *Das reflektierte Bild. Die seriell-ikonografische Fotoanalyse in den Erziehungs- und Sozialwissenschaften*. Julius Klinkhardt Verlag 2005, 111.

12. The ability of photographic realism to support the written stories derives from the kind of proof it is supposed to offer – the proof of ‘being there’. John Taylor, *War photography. Realism in the British press*. Routledge 1991, 13.

suuntautui ja analysoin kuvien levityssuunnassa tapahtuneita muutoksia. Samalla tarkastelen, miten Suomi oli valmistautunut kuvallisen propagandan tuottamiseen, ja miten tämä ”valmiustaso” sodan aikana muuttui¹³. Alkuperäisaineistona käytän paitsi aiemmin mainittuja kuvalevitysraportteja myös Päämajan tiedotusosaston TK-miehille antamia kuvausohjeita, joita annettiin jatkosodan aikana yli 100 kappaletta. Päämajan tiedotusosasto pyrki niillä ohjaamaan TK-miesten kiinnostusta aiheisiin, joiden kuvaamista pidettiin suotavana ja tarpeellisena.¹⁴ Lähdeaineiston vähäisyyden vuoksi tämän artikkelin tuloksia ei voida pitää täydellisenä esityksenä aiheesta. Artikkelin loppuyhteenvedossa pohdinkin, miten tätä aineiston vähäisyyden vuoksi vaikeaa aihetta voisi jatkossa lähestyä tutkimuksellisesti.

Improvisoitu talvisota

Monen muun asian tavoin Suomen armeijan kuvallinen tiedotustoiminta oli talvisodan alla vielä alkutekijöissään¹⁵. Tämä saattoi osaltaan johtua siitä, että valokuvan merkitystä tiedotus- tai propagandavälineenä ei ollut vielä täysin ymmärretty: painotekniikan kalleuden vuoksi lehdet julkaisivat suhteellisen vähän kuvia. Liikekannallepanon myötä perustettiin kyllä suunnitelmien mukaisesti Päämajan propagandaosasto, mutta kuvallista tiedotustoimintaa ei ollut näissä suunnitelmissa huomioitu lainkaan¹⁶. Niinpä talvisodan kuvaustoimintaan osallistuneiden kuvaajien muistelmat kertovat kuvaustoiminnan alkua käsiteltäessä lähinnä kaoottisuudesta ja siitä, kuinka kuvaustaitoisiksi tiedettyjä miehiä haalittiin kasaan kiireesti¹⁷.

Suomalaiset eivät olleet propagandatoiminnassaan lainkaan varautuneet sellaiseen kansainväliseen kiinnostukseen, jota maa sai talvisodan aikana osakseen, osin muilla rintamilla vallinneen hiljaisuuden vuoksi. Maailman kiinnostuksen suuntautuessa Suomeen Sotilaselokuvalaitoksen seuraajaksi perustettu puolustusvoimien Kuvallaitos osoittautui nopeasti resurs-

seiltaan täysin riittämättömäksi. Kuvia ei yksinkertaisesti voitu toimittaa siinä määrin kuin niille olisi ollut kysyntää¹⁸. Ratkaisua pulmaan ei tuonut edes organisaatiouudistus, jossa Kuvallaitos siirrettiin Päämajan alaisuudesta Puolustusministeriön sanomalehtitoimiston alaisuuteen. Kuvallaitoksen tehtäväksi määriteltiin edelleen vain kuvien valmistus ja jakelu, niiden ottaminen oli edelleen yksittäisten kuvaajien oman aloitteellisuuden varassa. Vähitellen suomalainen kuvapropaganda kuitenkin saatiin toimimaan. Materiaalipulaa helpottivat vuoden 1940 olympialaisia varten maahan tuodut kamerat, ja kuvien levityksestä ryhtyi vastaamaan Finlandia Uutistoimiston yhteyteen perustettu Propagandaliitto Oy:n Finlandia Kuvatoimisto, jonka tarkoituksena lienee ennen muuta ollut saada suomalainen tiedotustoiminta näyttämään neut-

13. Koska Helena Pilke käsittelee *Historiallisen Aikakauskirjan* tässä numerossa olevassa artikkelissaan suomalaisten jatkosodanaikaisten tiedotuskomppanioiden organisaatiota, luovun omassa artikkelissani organisaatioiden esittelystä.

14. KA, TK-kuvaajien ohjekäskyt, kansio T20680/13. Ohjekäskyjen merkityksestä ks. Majuri G. Waseliuksen komentokunnan ja kuvaosaston Saksan matkojen matkakertomukset. KA, kansio T20681/26. Vaikka Suomen armeijan viime sotien aikainen kuva-arkisto on säilynyt käytännöllisesti katsoen kokonaan ja on nykyään saatavilla internetissä, kuvia sinänsä ei tässä tutkimuksessa hyödynnetä lähteenä. Saatavilla olevan kuva-aineiston perusteella on näet mahdotonta päätellä, mitkä kuvat on sodan aikana lähetetty mihinkin maihin.

15. Tiedotustoiminnan synty- ja suunnitteluvaiheesta so-
taa edeltävänä aikana ks. Helena Pilke, Upseerit ja mainosmiehet isänmaan asialla. *Sotahistoriallinen Aikakauskirja* 32 (2012). Talvisodan tiedotustoiminnan organisaatiosta ks. Helena Pilkeen artikkeli tässä numerossa sekä siinä mainitut lähteet. Kuvaustoiminnan organisaatiosta ks. Olli Kleemola, Kamera aseena. Teoksessa Helena Pilke & Olli Kleemola (toim.) *Suomi taisteli. Kuvat kertovat*. readme.fi oy 2013, 17–18.

16. Paulaharju & Uosukainen 2000, 33–34.

17. Markku Pietinen, *Tulivuori ja marttyyri. Perhekuvaissa Eila Hiltunen ja Otso Pietinen*. Otava 2012, 66; Porkka 1983, 28.

18. Paulaharju & Uosukainen 2000, 34.

raalimmalta.¹⁹ Suomalaisten kuvaajien lisäksi maassa oli myös ulkomaisia valokuvaajia. Vaikka osa heistä kävi, kuten Lasse Lehtinen toteaa, ”sotansa hotelli Kämpin baarissa”²⁰, joukossa oli myös niitä, jotka halusivat käydä rintamalla.

Elina Melginin tutkimuksen mukaan Suomi sai talvisodan aikana julkisuutta runsain mitoin²¹. Voimakkaana pidetyn Puolan kärsittyä nopeasti tappion Suomen taistelua pidettiin hämmästyttävänä. Lisäksi muilla maailmansodan rintamalla vallinnut rauha, sai länsimaiden katseet kääntymään Suomeen. Talvisotaa valokuvaamassa oli suomalaisten lisäksi myös maailmanluokan kuuluisuuksia kuten amerikkalainen Thérèse Bonney, joka oli tullut Suomeen kuvaamaan vuoden 1940 olympialaisia ja jäi sodan sytyttyä maahan sotakuvaajaksi.²² Hänen valokuviaan käytettiin paitsi niiden korkeatasoisuuden vuoksi, myös siksi, että muita kuvälähteitä ei yksinkertaisesti ollut.²³ Reijo Porkan haastattelema, talvisodan aikana Finlandia kuvatoimistossa palvelut Eino Mäkinen kertoo ulkomaille suunnatun valokuvapropagandan käynnistymisestä:

[Jaakko] Leppo ohjasi minut erääseen huoneeseen, jossa oli vahakankaalla päällystetty pöytä. ”Tuossa on sinulle pöytä ja puhelin. Saat kolme miljoonaa markkaa rahaa. Pane valokuvapropaganda käyntiin”. Niin yksinkertaista se oli. Alussa käytimme propagandatoiminnassamme Therese Bonneyn [...] kuvia.²⁴

Päämaja pyrki aluksi rajoittamaan rankasti kuvaajien pääsyä rintamalle ilmoittamalla, että sotatoimialueilla saivat toimia vain sen omat kuvaajat²⁵. Maailman lehdet himoitsivat sotakuvia Suomesta – niin kovasti, että kuvien saamiseksi oltiin valmiita jopa lavastuksiin, kun päämaja ei sodan alkupuolella laskenut ulkomaalaisia kuvaajia rintamille ja omaa kuvaustoimintaa ei käytännössä vielä ollut. Mäkinen kertoo japanilaissyntyisestä lehtikuvaajasta Frank Mutosta²⁶:

[Muto] tahtoi saada kuvatuksi suomalaisia sotilaita ottamassa vankeja. Asia järjestettiin hankkimalla pari

sotavankia ja muutama suomalainen sotilas. Käpylän metsissä Helsingissä Muto kuvasi suomalaiset tähtäilemässä kivääreillään vankeja. [...] Muto toimitti kuvansa USA:han, jossa *Chicago Tribune* julkaisi ne ”ensimmäisinä autenttisina sotakuvina Suomesta”.²⁷

Vaikka Päämaja tammi-helmikuussa 1940 lievensikin linjaustaan kuvaajien pääsystä rintamalle, kuvaajia sen paremmin kuin kirjeenvaihtajiakaan ei päästetty katsomaan varsinaista taistelutoimintaa. Niinpä Suomesta otetut sotakuvat kertoivat yleensä varsin vähän itse sodasta: niissä esiintyy lähinnä lumipukuisia, hiihtäviä sotilaita.

Ulkomaalaiset lehtimiehet kirjoittivat mielellään Lapin rintaman tapahtumista ja kuvaajatkin löysivät Lapista paljon kuvausaiheita. Lapin eksotiikka ei kuitenkaan ollut ainoa syy, joka veti valokuvaajia Pohjois-Suomeen. Osasyynä matkaintoon olivat Lapin Ryhmän²⁸ komentajana toimineen kenraali Walleniuksen ylläpitämät

19. Porkka 1983, 25, 31; Eino Jutikkala, *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*. WSOY 1997, 148.

20. Lehtinen 2006, 29.

21. Melgin 2014, 75.

22. Pietinen 2012, 66–67.

23. Porkka 1983, 28.

24. Porkka 1983, 32.

25. Sodan myöhemmässä vaiheessa ulkomaisetkin kuvaajat pääsivät kuvaamaan sotatoimialueilla allekirjoitettuaan sitoumuksen, jossa sitoutuivat muun muassa olemaan kuvaamatta ilman mukanaan liikkuvan oppaan lupaa, luovuttamaan filminsä armeijan kehitettäväksi sekä luovuttamaan sensuurin kieltämät kuvat maksutta Puolustusvoimille. Martti Julkunen, *Talvisodan kuva. Ulkomaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta 1939–40*. Weilin+Göös 1975, 42–43.

26. Julkunen 1975, 54.

27. Porkka 1983, 32–33.

28. Lapin Ryhmä oli osa Pohjois-Suomen Ryhmää. Sen tehtävänä oli puolustaa Oulun, Pudasjärven, Taivalkosken ja Ohtajärven pohjoispuolista aluetta ja torjua Sallan suunnasta tuleva neuvostojoukkojen hyökkäys. Lapin Ryhmä koostui Lapin alueen joukoista, Erillinen Pataljoona 15:stä, Erillinen Pataljoona 16:sta, Erillinen Pataljoona 17:stä sekä 10. Erillisestä Komppaniasta.

hyvät lehdistösuhteet. Wallenius oli itse toiminut sotakirjeenvaihtajana, mistä johtuen hän ymmärsi lehtimiehiä ja suhtautui suopeasti näiden työhön. Walleniuksen todetaankin olleen sodan aikana ainoa kenraali, joka tapasi lehtimiehiä ja julkaisi myös omia lehdistötiedotteita, kunnes joutui lopettamaan tiedotteiden tekemisen päämajan käskystä.²⁹ Walleniuksen hyvien lehdistösuhteiden lisäksi myös Rovaniemelle perustetun lehtimiesten opaskeskuksen vapaat olot lienevät houkutelleet joitakin ulkomaisia lehtimiehiä: toisin kuin lähempänä rintamia sijaitseviin opaskeskuksiin, Rovaniemelle saattoi matkustaa lähes vapaasti. Lisäksi Rovaniemen sijainti mahdollisti ainakin sodan alussa matkat Ruotsin puolelle, mistä lehtimiehet saattoivat lähettää uutisensa ja kuvaajat kuvansa suoraan lehtien toimituksiin ja kiertää näin Suomen sotatasensuurin. Myöhemmässä vaiheessa Suomen viranomaiset pyrkivät estämään tällaisen sensuurin kiertämisen.³⁰ Finlandia kuvatoimisto toimitti talvisodan aikana ulkomaille kaikkiaan 17 491 valokuvavedosta noin 2 600 negatiivista – suuri luku, kun otetaan huomioon, miten vähän lehdistö vielä tuohon aikaan kuvia hyödynsi³¹. Kuvapropaganda suuntautui aikalaistoimijoiden muisteluiden mukaan ennen kaikkea Skandinavian maihin, Isoon-Britanniaan, Italiaan, Viroon, Yhdysvaltoihin ja Saksaan³².

Oman kokonaisuutensa Suomen visuaalisessa ulkomaanpropagandassa muodostaa viholliselle suunnattu propaganda. Suomalaista viime sotien lentolehtispropagandaa tutkinut Esko Salminen mainitsee että kuvalliset lentolehtiset koettiin kaikkein tehokkaimmiksi sen jälkeen kun talvisodan aikana paljastui, että puna-armeijan upseeristo pyrki estämään suomalaisten lentolehtisten lukemisen³³. Lentolehtisissä kerrottiin kuvin ja sanoin muun muassa suomalaisten vankileirien miellyttävistä oloista. Pelotevaiikutukseltaan tehokkaimmaksi ja samalla kuuluisimmaksi talvisodan lentolehtiseksi muotoutui kuitenkin ”valkoisena kuolemana” tunnetuksi tullut lentolehtinen, jossa oli valokuva kaatu-

neen puna-armeijalaisen jäätyneestä ruumiista ja alla sanat ”valkoinen kuolema” venäjäksi. Talvisodan sotakuvaajista ainakin Otso Pietisen tiedetään saaneen erikoistehtävän kuvata kaatuneita vihollisen ruumiita lentolehtiskäyttöön. Hän kertoo käyneensä tässä tarkoituksessa talvisodan aikana läpi noin 5 000 kaatuneen vihollisen ruumista³⁴. Suomalainen kuvallinen lentolehtispropaganda jatkoi talvisodan linjoilla myös jatkosodan aikana, osin jopa samoin kuvin³⁵.

Viholliselle suunnattu propaganda kertoo osaltaan myös kuvan erityisestä tehosta propagandavälineenä. Vaikka kuvamanipulaatio ei enää toisen maailmansodan aikana ollut mitenkään uusi asia, valokuvilla miellettiin usein propagandassa olevan tekstiä korkeampi todistusarvo. Kansallissosialistinen Saksa esimerkiksi pyrki Neuvostoliiton-vastaisessa sodankäynnissä todistamaan valokuvallisilla lentolehtisillä vääräksi väitteet, jonka mukaan se kohtelsi sotavankeja huonosti³⁶. Kuten edellä käy ilmi, Suomi harrasti samaa ”todistelupolitiikkaa” jo talvisodan aikana.

Jatkosodan tehostettu propaganda

Talvisodan jälkeen suomalaista propagandaa uusittiin voimakkaasti³⁷. Mallia haettiin lähinnä

29. Julkunen 1975, 39.

30. Julkunen 1975, 34–35, 44–45.

31. Tapani Ruokanen, *Turja – Kriivari. Reportaasi 1900-luvun Suomesta*. Otava 2001, 244.

32. Porkka 1983, 25.

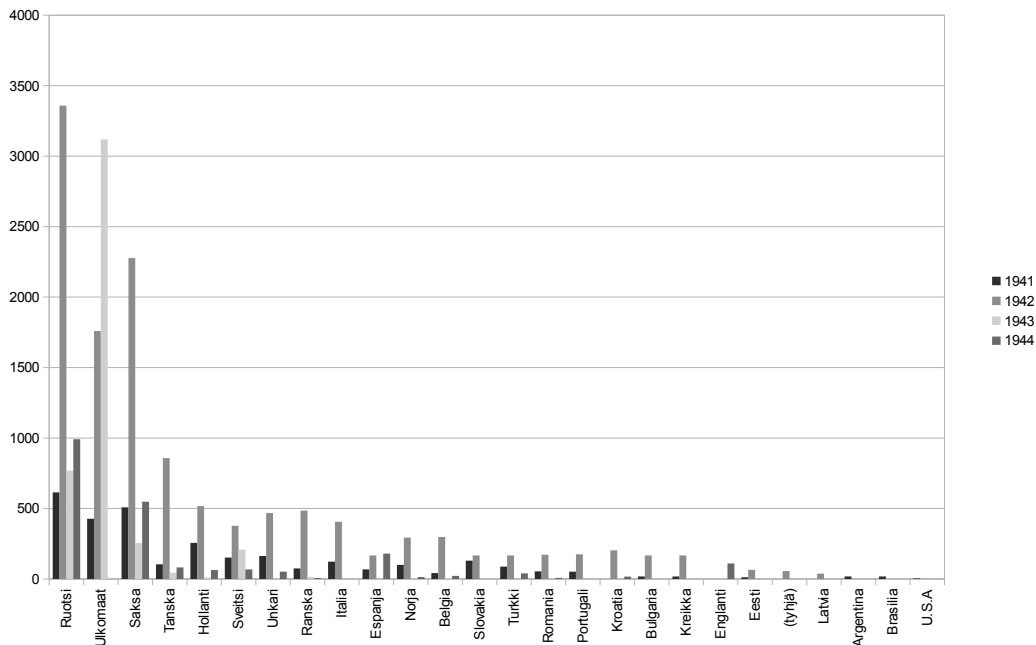
33. Esko Salminen & Kauko Suvanne, *Kuvien sota 1939–1945. Propagandalehtiset talvi- ja jatkosodassa*. Otava 1989, 34.

34. Pietinen 2012, 68.

35. Olli Kleemola, Propagandasotaa. 2. tiedotuskomppanian propagandatoiminta sotapäiväkirjan valossa hyökkäysvaiheessa 1941. *Ennen ja nyt* 4 (2014), <http://www.ennenjanyt.net/2014/12/propagandasotaa-2-tiedotuskomppanian-propagandatoiminta-sotapäiväkirjan-valossa-hyökkäysvaiheessa-1941/> (1.1.2016).

36. Ortwin Buchbender, *Das tönende Erz. Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg*. Seewald Verlag 1989, 65–67.

37. Tiedotuskomppanioiden organisaation muutoksista jatkosodan aikana ks. Kleemola 2013, 17–18.

Kuvio 1. Kuvien toimitusmäärät ja niiden vaihtelu eri maiden kesken jatkosodan vuosina.

Saksasta: jatkosotaan lähtivät organisaatioiltaan saksalaisia propagandakomppanioita muistuttavat suomalaiset tiedotuskomppaniat, joiden tehtäviä luonnehdittiin seuraavasti:

...tehtävänä on

- elävöittää ja kertoa rintamantakaiselle väestölle kirjoitusten ja radion, valokuvien ja elokuvien avulla kenttäarmeijan toimintaa [...]
- hankkia sopivaa propaganda-aineistoa rintamaloista ulkomaille levitettäväksi;³⁸

Tiedotuskomppanioiden toimintaa ohjattiin jatkosodan aikana ohjekäskeyn. Kuvaustoiminta tehostui talvisotaan nähden huomattavasti: kun puolustusvoimien arkistoihin oli talvisodasta kertynyt noin 11 000 kuvaa, jatkosodassa tiedotuskomppanioissa toimineet kuvaajat ottivat yli 150 000 kuvaa³⁹. Ulkomaille toimitettujen puolustusvoimien kuvien levitysraporttien perusteella Suomesta lähetettiin jatkosodan aikana

ulkomaille kaikkiaan noin 22 000 TK-miesten ottamaa kuvaa⁴⁰. Kuvioista 1 käy ilmi, miten kuvien toimitusmäärät jakautuvat eri maiden kesken.

Vähemmän yllättävästi Ruotsi pitää kuvien kohdemaana ykkössijaa hallussaan lähes koko jatkosodan ajan – tarjosihan puolueeton Ruotsi Suomen propagandatoiminnalle eräänlaisen ik-

38. KA, TK-kuvaajien ohjekäskeyt, kansio T20680/13, käskey n.1.

39. TK-kuvien kokonaismäärästä ilmoitetaan eri lähteissä poikkeavia lukemia. Ks. Porkka 1983, 72; Olli Kleemola, SA-kuvat tarjoavat tutkijoille uusia näkökulmia sotaan. *Ennen ja nyt* 1 (2014), <http://www.ennenjanyt.net/?p=820> (30.7.2014).

40. Ulkomaille toimitettujen kuvien määrästä ks. puolustusvoimien kuvien levitysraportit. KA, kansio T10602/6. Elina Melgin esittää tutkimuksessaan että Suomesta ulkomaille olisi pelkästään vuoden 1941 aikana toimitettu yli 40 000 kuvaa. Melginin esittämä luku koostuu kuitenkin myös muista kuin tässä artikkelissa tarkasteltavista puolustusvoimien kuvista. Melgin 2014, 115.

kunan länteen eli liittoutuneisiin maihin ja tätä ikkunaan pyrittiin kaikin keinoin hyödyntämään Suomen propagandan levittämiseksi myös länsivaltoihin kuten Elina Melgin tutkimuksessaan osoittaa⁴¹. Toisena – vuonna 1943 suurimpana – kuvien toimituskohteena on mainittu yksinkertaisesti ”ulkomaat”. Näiden kuvien tilaajana on usein ollut ulkoministeriö tai Ulkomaankauppaliitto tai VTL:n Ulkomaanosaston Lehtimiestöimiston päällikkö Jaakko Leppo, joten kyse voi olla eräänlaisena yleisjakeluna kaikkiin maihin toimitetuista kuvista. Yleisjakelun lisäksi Ulkoministeriö toimitti ainakin vuoden 1942 aikana runsaasti kuvia yksittäisten maiden lähetystöihin, todennäköisesti lähetystön harjoittamaa ”Suomi-propagandaa” silmälläpitäen. Toimitettujen yleisjakelukuvien aiheet vaihtelivat hiihtävistä sotilaista lasten tinakeräyksiin ja lottakuvista karjalaisperheisiin eli aiheiden kirjo oli varsin laaja. Kolmantena merkittävänä kuvien kohdemaana on ymmärrettävästi asevelimaa Saksa. Loput kuvatoimitukset ovat huomattavasti pienempiä määriä lähinnä Saksan miehittämiin maihin sekä Saksan liittolaisvaltoihin. Tämä osoittaa osaltaan, miten tiukasti Suomi oli sidoksissa Saksaan myös tiedotustoiminnan osalta: Ruotsia lukuun ottamatta Suomella ei ollut yhtään reittiä kuvien toimittamiseksi länteen.

Kuvalevitysraporttien mukaan esimerkiksi Yhdysvaltoihin toimitettiin vain neljä kuvaa, kaikki joulukuussa 1941. Sotamuseossa säilytettyjen TK-kuvien alkuperäisvedosten kääntöpuolelle tehdyt merkinnät kertovat kuitenkin muuta. Esimerkiksi neuvostoliittolaisten häpäisemää brittiläisten merimiesten hautaa esittävä kuva on alkuperäisvedoksen kääntöpuolella olevan tekstin mukaan toimitettu New Yorkiin jo lokakuussa 1941. (Kuva 1.)

Isoon-Britanniaan ensimmäiset kuvat toimitettiin raporttien mukaan vasta huhtikuussa 1944. Ennen Ison-Britannian sodanjulistusta joulukuussa 1941 maahan ei olisi siis toimitettu yhtään kuvaa, mitä on vaikea uskoa. On siis olemassa viitteitä siitä, että kaikkia levitettyjä kuvia

Kuva 1. New Yorkiin toimitettu, neuvostoliittolaisten häpäisemää Venäjän sisällissotaan valkoisten puolella osallistuneiden brittiläisten merisotilaiden hautaa Seivästöllä esittävä valokuva. Lähde: SA-kuva, kuva 56164.

ei ole kirjattu levitysraportteihin. Toki on mahdollista ja todennäköistäkin, että osa Yhdysvaltoihin ja Isoon-Britanniaan toimitetuista kuvista on toimitettu edellä kuvatun yleisjakelun kautta esimerkiksi kaikkiin Suomen suurlähetystöihin – siis myös Yhdysvaltoihin ja ennen joulukuun 1941 sodanjulistusta Isoon-Britanniaan. Kuten kuviosta 1 käy ilmi, toimitettiin suurin osa kuvista ulkomaille vuonna 1942, vaikka kiivain hyökkäysvaihe oli tuolloin jo takana ja sota Suomen rintamalla vaihtunut rauhalliseksi asemasodaksi. Tätä selittänee yhtäältä se, että vuosi 1942 oli ensimmäinen kokonainen sotavuosi: loppuvuoden 1941 aikana kuvia ei vielä ehditty toimittaa kovinkaan suuria määriä. Toisaalta vuoden 1942

41. Melgin 2014, 131.

aikana vuoden 1941 sotatoimet ja valloitukset eivät vielä täysin olleet menettäneet ajankohtaisuuttaan.

Vuoden 1942 jälkeen yksittäisiin maihin toimitetut kuvamäärät romahtavat. Ainoastaan ”ulkomaat-yleisjakelun” määrä kasvaa vielä vuonna 1943, kunnes se katoaa aineistosta vuonna 1944⁴². Helena Pilkkeen mukaan ulkomaiset tiedotusvälineet menettivät jatkosodan pitkitäessä kiinnostustaan Suomen tapahtumiin, mikä osaltaan selittää myös ulkomaille toimitettujen kuvamäärien pientymistä. Lisäksi Pilkkeen toteama Valtion Tiedotuslaitoksen sensuurin kiristyminen lienee hillinnyt ulkomaanpropagandassa suosittujen Karjalaa ja Itä-Karjalaa koskevien kuvien toimitusta ulkomaille. Kun lisäksi Suomen ulkomaanpropagandassa keskityttiin asemasodan jatkuessa yhä enemmän esimerkiksi kulttuuriasioihin, puolustusvoimien kuville ei liene ollut kovin suurta kysyntää maamme rajojen ulkopuolella. Pilkkeen teksti-propagandassa havaitsema kiinnostuksen kasvu vuonna 1944 heijastuu myös ulkomaille toimitettujen kuvien määriin, joskin vain pienenä nousuna.⁴³ Tämä johtunee ennen kaikkea Suomen kärsimästä filmipulasta: jo syyskuussa 1943 TK-kuvaajia oli filmipulan takia kehoitettu noudattamaan kuvatessaan tarkkaa harkintaa, ja säästäväisyyskehotuksia esiintyi ohjekäskeyissä myöhemminkin⁴⁴.

Kuvallisen propagandan koko kuva?

Suomalaisen sota-aikaisen kuvapropagandan analyysi paljastaa, miten valmistautumattomana talvisotaan jouduttiin kuvapropagandan osalta. Sodan alkaessa puuttuivat niin kuvaajat kuin kuvien valmistuksesta, sensuroinnista ja kehityksestä vastanneet organisaatiotkin. Voidaankin sanoa, että erityisesti talvisodan alkupuolella Suomen kuvapropagandasta vastasivat käytännössä ulkomaisten lehtien ja kuvatoimistojen kuvaajat, joiden toimintaa hankaloitti varsinkin sodan alkupuolella päämajan vastentahtoisuus päästä kuvaajia rintamalle. Vaikka valokuva-

propaganda saatiin sodan loppuvaiheessa toimimaan edes jotenkin, mistään hyvin organisoidusta ja perusteellisesti suunnitellusta toiminnasta ei voida puhua. Organisoimattomuus ja toiminnan hajanaisuus haittaa myös talvisodan aikaisen kuvapropagandan tutkimusta: arkistoja on vähän tai ne ovat puutteellisia, mistä syystä artikkelini talvisotaa käsittelevä aineisto perustuu lähinnä muistelmia-aineiston varaan.

Jatkosotaan Suomi lähti kuvallisen propagandan suhteen huomattavan hyvin valmistautuneena: ulkomaanpropagandaan soveltuvan kuva-aineiston tuottaminen oli määritelty yhdeksi tiedotuskomppanioiden keskeisistä tehtävistä jo ensimmäisessä ohjekäskeyssä. Huolimatta paremmasta organisaatiosta Suomen kuvallinen propaganda ei kuitenkaan levinnyt yhtä tehokkaasti kuin talvisodan aikana. Huolimatta jatkosodan pidemmästä kestosta toimitettiin ulkomaille kaikkiaan vain noin 5 000 kuvaa enemmän kuin talvisodan aikana. Myös kuvapropagandan kohdemaiden kirjo supistui: Ruotsi ja Saksa pitivät hallussaan kuvalevitystilaston kärkipaikkoja Yhdysvaltojen ja muiden liittoutuneiden maiden jouduttua käytännöllisesti katsoen suomalaisen kuvapropagandan ulottumattomiin Suomen siirtyessä Saksan rinnalle.

Artikkeliin liittyvä tutkimustyö osoitti, että jatkosodanaikaiset kuvalevitysraportit antavat tilastomaisen luonteensa vuoksi visuaalisesta ulkomaanpropagandasta ainoastaan karkean kuvan. Myöskään tiedotuskomppanioille annetuista ohjekäskeyistä ei juuri ole apua tarkemman kuvan luomisessa. Ohjeissa ei nimittäin mitenkään eritellä, mitkä tiedotuskomppanioiden valokuvaavilta henkilöstöltä pyydetyistä kuvista on tarkoitettu koti-, mitkä puolestaan ulkomai-

42. Käytettävissä olevasta aineistosta ei käy ilmi johtuuko yleisjakelun katoaminen esimerkiksi merkintätavan muutoksesta vai jakelun loppumisesta.

43. Ks. Helena Pilkkeen artikkeli tässä numerossa.

44. KA, TK-kuvaajien ohjekäskeyt, kansio T20680/13, käskeyt 90 ja 97. – *Nyt julkaistu Olli Kleemolan artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

seen propagandakäyttöön. Jotta Suomen visuaalista ulkomaanpropagandaa voitaisiin analysoida perusteellisesti, onkin etsittävä uusia lähestymistapoja. Yksi mahdollisuus on tutkia nykyään Sotamuseon hallussa olevaa jatkosodanaikaisten TK-kuvien positiivikuva-arkistoa, joka arkistointihoidaja Päivi Vestolan mukaan kattaa noin 80 prosenttia kaikista negatiiveina olemassa olevista kuvista. Alkuperäisten vedosten taustalle tehdyt merkinnät sisältävät informaatiota, joka ei käy ilmi sen paremmin negatiiveista kuin kuviin liitetystä kuvaselosteistakaan. Vedosten taustamerkintöihin sisältyy esimerkiksi mahdolliset tiedot siitä, mihin maihin kuva on aikanaan toimitettu sekä sensuurin kieltomerkinnot. Näitä merkintöjä ei kuitenkaan tähän mennessä ole hyödynnetty tutkimuksen lähteinä, vaikka ne tarjoaisivat runsain mitoin uutta tietoa aiheista, joista arkistoaainestoa on saatavissa vähän tai ei lainkaan. Positiivivedosten taustalle tehdyt merkinnät mahdollistaisivat myös suomalaisen ulkomaille suunnatun jatkosodanaikaisen kuva-propagandan aiheiden tarkastelun, mihin esimerkiksi tässä artikkelissa hyödynnetyt kuvalevitysraportit eivät anna mahdollisuutta: niissä kuvien aiheita on listattu vain ylimalkaisesti eivätkä listaukset kata koko jatkosodan aikaa.

Tärkeimpänä syynä siihen, että näitä merkintöjä ei tähänastisessa tutkimuksessa ole hyödynnetty, lienee niiden systemaattisen tutkimuksen edellyttämä valtava työmäärä: täydellisen kuvan saamiseksi olisi käytävä läpi noin 120 000 kuvan taustalle tehdyt merkinnät. Uudet tutkimusmenetelmät saattavat kuitenkin tehdä mahdolli-

seksi mahdolliselta vaikuttavan tehtävän. Tätä kirjoitettaessa Digital humanities -tutkimusmetodeihin erikoistunut dosentti Kimmo Elo sekä hänen vetämänsä työryhmä valmistelevat Turun yliopiston poliittisen historian laitoksella yhteistyössä puolustusvoimien kuvakeskuksen ja sotamuseon kanssa toteutettavaa Kuvista tiedoksi: Sotavalokuvien digitaalisen tutkimusympäristön kehittäminen -tutkimushanketta, jonka tarkoituksena on saattaa TK-kuvien kuvavedosten taustalle kirjoitettu metatieto digitaaliseen muotoon ja sitä kautta tutkijoiden käyttöön.

Suomalaista visuaalista ulkomaanpropagandaa voisi tarkastella myös tutkimalla, minkä verran ja millaisia kuvia Suomesta ulkomaalaisissa lehdissä ylipäättään julkaistiin. Tämä lähestymistapa vaatisi laajaa lehdistöaineiston läpikäyntiä, mutta antaisi toisaalta vastauksen myös kiinnostavaan, tämän artikkelin puitteissa käsittelemättä jääneeseen kysymykseen: Saiko Suomen kuvallinen propaganda ylipäänsä julkisuutta ulkomaille, vai jäivätkö kuvat arkistojen kätköihin?

Abstract: "War Photos from Finland": Finnish photographic propaganda aimed at foreign countries

While Finland was fighting in WWII, it did not rely on words alone in its foreign propaganda. This article analyses Finnish wartime photographic propaganda directed at foreign countries. In my article, I analyse where the greatest amounts of photos were sent and how the delivery of propaganda photographs changed over time.

Keywords: Finland, Second World War, photographs, foreign propaganda, 20th Century